

Проект: Розбудова спроможності Національної академії державного управління при Президентіві України для відкритого місцевого самоврядування

Виконавець: Мережа інститутів і шкіл державного управління країн Центральної та Східної Європи (NISPAcee)

Партнер виконавця: Національна академія державного управління при Президентіві України (НАДУ)

За підтримки: SlovakAid, Програма Міністерства закордонних справ Словаччини

Партиципаторний Бюджет

**Редактор:
Даніель Клімовський**

Copyright © 2017 by NISPAcee

Мережа інститутів і шкіл державного управління країн Центральної та Східної Європи
<http://www.nispa.org>

Розбудова спроможності НАДУ для відкритого місцевого самоврядування

Партиципаторний Бюджет

Редактор: Даніель Клімовський

Автори:

Даніель Клімовський, кафедра політології, факультет мистецтв, Університет Коменський, Братислава, Словаччина

Наталія Гринчук, кафедра регіонального управління, місцевого самоврядування та управління містом, Національна академія державного управління при Президентіві України, Київ, Україна

Навчальний матеріал розроблено в рамках проекту № SAMRS/2015/VP2/1/1 “Budovanie kapacít NAPA pre otvorenú miestnu správu a samosprávu” / “Розбудова спроможності НАДУ для відкритого місцевого самоврядування”, який спільно впроваджується NISPAcee - Мережею інститутів і шкіл державного управління країн Центральної та Східної Європи та НАДУ - Національною академією державного управління при Президентіві України за підтримки Slovak Aid – Словацької агенції з міжнародного співробітництва та розвитку.

Команда учасників проекту, яка розробила та переглянула це видання:

Словакія:

Юрай Немец (Juraj Nemes), експерт проекту
 Даніель Клімовський (Daniel Klimovský), експерт проекту
 Томаш Яцко (Tomáš Jasco), експерт проекту
 Людмила Малікова (Ludmila Malíková), експерт проекту
 Людмила Гайдошова (Ludmila Gajdošová), експерт проекту
 Елена Жакова (Elena Žáková), експерт проекту / керівник проекту
 Юрай Скленар (Juraj Sklenár), асистент проекту

Україна:

Володимир Вакулєнко, експерт проекту / український координатор проекту
 Наталія Гринчук, експерт проекту
 Григорій Борщ, експерт проекту

Думки авторів не обов'язково відображають погляди NISPAcee, НАДУ та SlovakAid.

ISBN 978-80-89013-91-3

NISPAcee - міжнародна асоціація, орієнтована на державне управління. Її місія полягає у сприянні та посиленні ефективного і демократичного врядування та модернізації державного управління і політики у регіоні NISPAcee.

Зміст:

Навчальний модуль: Партиципаторний бюджет

<i>Даніель Клімовський</i>	4
Кейс-стаді 1: Партиципаторні бюджети у Словаччині: досвід Братислави і Ружомберока	
<i>Даніель Клімовський</i>	15
Кейс-стаді 2: Партиципаторний бюджет у м.Лодзі (Польща) і м.Чернігові (Україна)	
<i>Наталія Гринчук</i>	21
Кейс-стаді 3: Спосіб уникнути жорстких ударів на самому початку	
<i>Наталія Гринчук</i>	32

Навчальний модуль: Партиципаторний бюджет

Відповідальні експерти: Даніель Клімовський, Наталія Гринчук

Планований розподіл часу: 2 години лекцій, 2 години семінарських, 4 години практичних занять

Мета модуля: надати необхідні знання з партиципаторного бюджету та відпрацювати навички, необхідні для роботи з ним

Після вивчення модуля слухачі повинні:

- розуміти сутність партиципаторного бюджету (бюджету участі);
- усвідомлювати переваги і недоліки партиципаторного бюджету;
- орієнтуватися у відповідному українському і зарубіжному сучасному досвіді;
- вміти запропонувати належні інструменти з реалізації бюджету участі.

План

1. Партиципаторний бюджет, його «плюси» і «мінуси»
2. Моделі бюджетів участі: від Порто Алегрі до Європи
3. Чому криза, як правило, призводить до обмежень у реалізації партиципаторного бюджетування
4. Словацький досвід формування партиципаторних бюджетів
5. Український досвід учасницького бюджетування
6. Способи застосування інструментів учасницького бюджетування

Розмежування понять: визначення партиципаторного бюджету

(Додатково рекомендується ознайомитись з публікацією з додатку 1)

"Класичне" чи традиційне розуміння бюджетування пов'язане з існуванням спеціального підрозділу, який від імені влади готує проект бюджету, і цей проект, відповідно, приймається чи не приймається органом влади. Якщо говорять про партиципаторний бюджет, звичайно мова йде про демократичне обговорення, коли прийняття рішень частково делеговане і прості громадяни вирішують, як розподілити якусь певну частину публічного бюджету. Іншими словами, завдяки партиципаторному бюджету громадяни наділяються правом приймати рішення, як саме слід витратити частину публічних ресурсів. Очевидно, це стосується не тільки самого рішення. Це складний процес, що

включає усвідомлення і формулювання потреб, обговорення та визначення пріоритетів окремих потреб.

Деякі вчені навіть називають партиципаторний бюджет «бюджетом для незаможних» або «інклюзивним бюджетом». Завдяки партиципаторному бюджету до спільної розробки політики залучаються навіть ті, хто у той чи інший спосіб з неї виключений, наприклад, молодь, мешканці без національного громадянства, члени тих або інших сегрегованих (відокремлених) чи малозабезпечених верств суспільства.

Для інших вчених партиципаторний бюджет є інструментом подальшої громадянської освіти, який не тільки поліпшує обізнаність жителів з громадських питань і питань вироблення політики, а й підвищує впевненість у власних силах тих жителів, які зазвичай знаходяться на периферії суспільства (скажімо, членів якихось маргінальних або вразливих груп) і які традиційно не прагнуть до будь-яких політичних посад.

Як правило, виділяють кілька етапів партиципаторного бюджетування, а саме:

- визначення пріоритетів відповідної громади;
- розробка конкретних проектів / програм (з експертною допомогою чи без неї);
- вибір проектів / програм, які будуть фінансуватися (шляхом голосування або в інший спосіб);
- реалізація вибраних проектів / програм.

Моделі партиципаторних бюджетів: від Порто Алегрі до Європи

(Додатково рекомендується ознайомитись з публікацією з додатку 2)

З огляду на факт, що партиципаторний бюджет був винайдений у Латинській Америці, не дивно, що в європейських країнах реалізуються різні його моделі. З цієї точки зору важливо відповісти на кілька питань (див. табл. 1).

Таблиця 1. Елементи партиципаторного бюджету, які допомагають класифікувати використовувану модель

Партиципаторний бюджет : орган, що приймає рішення	• Хто встановлює правила гри?
Участь громадян	• Яким чином обираються учасники? • Які механізми участі використовуються (публічні зустрічі, фокус-групи, симуляції (моделювання), консультативні комітети, опитування тощо)? • Як громадяни беруть участь (пряма чи опосередкована участь)? • Як організуються зустрічі громадян (за територіальною чи тематичною ознакою, на рівні міста, району чи кварталу, околиці)?
Обговорення	• Що саме обговорюється? (обсяг фінансування чи його напрями, конкретні проекти чи загальні підходи)? • Як саме учасники спілкуються (взаємодіють) і приймають

	рішення?
Надання повноважень	• Яку роль відіграє громадянське суспільство? • Чи рішення учасників зобов'язують до чогось владу?
Контроль і моніторинг	• Хто контролює реалізацію бюджету участі?

Джерело: Krejnova and Raudla 2013.

Реалізація моделі Порто Алегрі у більшості країн ЦСЄ може бути, на думку Крейнової та Раудла (Krejnova and Raudla, 2013), особливо складною, оскільки ця модель передбачає наявність політично активного населення і політиків, готових делегувати йому значні повноваження щодо прийняття рішень. Зважаючи на відносну слабкість громадянського суспільства в країнах ЦСЄ, бачиться доцільним починати запровадження партиципаторних бюджетів у цьому регіоні з непрямой (рекомендаційної) участі громадян та консультацій щодо розподілу публічних фінансів (головним чином тому, що ці моделі передбачають участь місцевих чиновників, що робить весь процес менш «загрозливим» для виборних посадових осіб та адміністрації).

У той же час можна стверджувати, що, через очевидну слабкість громадянського суспільства в країнах ЦСЄ, партиципаторний бюджет можна розглядати також як зрозумілий і спеціалізований інструмент розвитку громадянського суспільства. Рішення щодо розподілу бюджету являтимуть собою чіткі і конкретні орієнтири для обговорення і, отже, пропонуватимуть чітко окреслені можливості для організацій громадянського суспільства висловлювати свою думку на місцевому рівні. Крім того, партиципаторний бюджет може стати рушієм вдосконалення навичок лідерів місцевого самоврядування щодо застосування механізмів участі громадян. Аналогічно і для місцевих жителів процедури партиципаторного бюджетування можуть стати успішною "школою становлення громадян", навчання їх реалізації «права голосу» і «права вибору» у вирішенні питань місцевого значення, як це відбувалось у Латинській Америці (див. Wampler 2000; Willmore 2005).

Таблиця 2: Найбільш поширені моделі партиципаторних бюджетів в Європі

	Порто-Алегрі, адаптована для Європи	Непряма участь («близькість участі», рекомендаційна)	Консультації з розподілу публічних фінансів	Участь громади у складанні бюджету	Участь багатьох зацікавлених сторін
Орган прийняття рішення	Рада, що складається з делегатів яких обрали мешканці	Місцева адміністрація	Місцева адміністрація	Комітет, що складається з представників місцевої влади і неурядових організацій, державних установ	Комітет, що складається з представників місцевої влади і неурядових організацій, державних установ, приватного

	Порто-Алегрі, адаптована для Європи	Непряма участь («близькість участі», рекомендаційна)	Консультації з розподілу публічних фінансів	Участь громади у складанні бюджету	Участь багатьох зацікавлених сторін
					сектору
Участь	Методи відбору учасників				
	Самообрання	Самообрання	Випадко-вий вибір	Цільове обрання	Цільове обрання
	Масштаб участі				
	поодинокі активні мешканці	поодинокі активні мешканці	«прості» мешканці	організовані мешканці	організовані мешканці разом з приватними підприємствами
	Механізми участі				
	Відкриті зустрічі на рівні кварталу чи околиці, делегати на міському рівні	Відкриті зустрічі на рівні кварталу, околиці, міста	Відкриті зустрічі або форуми мешканців на міському рівні	Різноманітні види зустрічей на рівні кварталу, околиці, делегати на міському рівні	Закриті зустрічі на міському рівні
Обговорення	Предмет обговорення				
	Публічні інвестиції	Мікро-місцеві публічні інвестиції або загальні орієнтири політики міста	Загальний бюджет або пропозиції послуг	Конкретні громадські проекти	Конкретні проекти, що фінансують-ся за рахунок публічного / приватного партнерства
	Можливості мешканців				
	Встановлювати пріоритети	Слухати, спостерігати, висловлював-ти пріоритети	Слухати, спостерігати, висловлювати пріоритети	Висловлювати, встановлювати пріоритети	Висловлювати, встановлювати пріоритети
	Формалізованість процесу				
	Проекти ранжуються за критеріями розподілу, справедливості, формалізованих правил	Немає ранжування інвестицій або дій, правила неформальні	Немає ранжування послуг, можливе ранжування пріоритетів швидше неформальні правила	Проекти ранжуються, правила формалізовані	Проекти ранжуються, правила формалізовані
Наділення громадян повноваженнями	Прийняття рішень	Консультації	Консультації	Партнерство у врядуванні	Партнерство у врядуванні
Контроль і моніторинг здійснюються	Радою, що складається з делегатів, обраних мешканцями	Місцевою владою	Місцевою владою	Місцевою владою + донорами	Місцевою владою + донорами

Джерело: Krejnova and Raudla 2013.

Криза як загроза партиципаторному бюджету

Загалом, за останні два десятиліття більшість країн світу зазнали істотної децентралізації (Selee and Tulchin 2004: 295). А саме, як підкреслює Manor (1999), більшість країн світу,

незалежно від їх політичних систем, географічного розташування, історії, рівня економічного розвитку і культурних традицій, сьогодні експериментують з певними формами регіонального і місцевого управління. На підтвердження цієї тези говорить один показник, зазначений Crook and Manor (2000) - з середини 90-х років близько 80% всіх країн впровадили окремі форми децентралізації.

На думку Brusis and Ochmann (1996), централізована практика постсоціалістичних країн стала найпопулярнішим способом організації систем державного управління. Прошло майже десять років, поки деякі з цих країн або, точніше, їх центральні уряди вирішили зміцнити субнаціональний рівень через політику децентралізації. Загальна політична угода про те, що децентралізація корисна країні, не забезпечує децентралізацію на практиці. Децентралізація функцій від центрального до будь-якого субнаціонального рівня повинна супроводжуватись або наслідуватись фіскальною децентралізацією, тобто децентралізацією ресурсів, необхідних для здійснення переданих функцій (Šević 2006: 6). Головним результатом фіскальної децентралізації мають стати стабільні фіскальні відносини між центральною владою та субнаціональними урядами. Як стверджував Shah (1994), такі сталі фіскальні відносини можуть бути описані за наступними принципами (і ступенями їх використання): фіскальна автономія, достатність доходів, справедливість, передбачуваність, ефективність, простота, застосування стимулів та цілеспрямованість. Але практика свідчить, що останнім часом держави або федеральні рівні влади країн Центральної та Східної Європи обтяжували місцеве самоврядування збільшенням зобов'язань, особливо у сфері соціальних послуг - дуже часто без відповідного збільшення їх ресурсів, необхідних для здійснення цих зобов'язань (Elsenhans, Kulke and Roschmann 2005: 66). Ситуація особливо загострилась, коли спалахнула світова фінансова та економічна криза. Після «добрих часів» процвітання і постійного економічного зростання, найбільш розвинені країни (в тому числі члени ЄС) стикнулися з необхідністю подолання, зокрема, фіскального тиску.

Економічна чи фінансова криза є видимою та шокуючою частиною рецесії соціального розвитку, яка негативно впливає на загальний рівень добробуту. Коли кожен відчуває наслідки економічної кризи, фінансова нестабільність набагато менш помітна у бюджетній сфері. Проте зменшення кількості грошей в економіці та домогосподарствах означає зменшення кількості грошей як у національному, так і в субнаціональних бюджетах. Це може призвести до запиту на раціоналізацію державних послуг або навіть скасування чи приватизацію певних послуг. Вищезгаданий фіскальний тиск може мати місце не лише на національному рівні, але й на субнаціональному. Можна навіть

стверджувати, що фінансова криза на місцевому рівні може бути більш інтенсивною, ніж на національному рівні; Особливо якщо органи місцевого самоврядування недостатньо автономні від центральної влади. У той же час можна очікувати, що сільська місцевість може бути менш ураженою, ніж ті, що мають переважно промислові або постіндустріальні економіки.

Є декілька стратегій, орієнтованих на подолання фіскального тиску, і можна виділити кілька інструментів, які можуть бути використані для досягнення цілей цих стратегій (таблиця 3). В основному, стратегії, спрямовані на видаткову частину, побудовані на скороченні операційних витрат, зниженні капітальних витрат і скороченні участі у грантових програмах, які вимагають відповідних місцевих внесків. З іншого боку, існують стратегії, спрямовані на доходну частину і на систему управління, які включають збільшення доходів, підвищення продуктивності, а також "скорочення" повноважень / обов'язків (Davey, 2012; Walzer et al., 1991; Wollmann, 1980). Sedmihradská (2011) наголошує, що зазначені стратегії нерівні з точки зору часу, необхідного для їх реалізації. Іншими словами, деякі з них використовуються раніше інших, що, очевидно, пов'язано з політичними (і іншими) мотиваціями відповідних осіб, які приймають рішення.

Таблиця 3: Класифікація основних стратегій подолання фіскального тиску

Стратегії витрат	Стратегії доходів та інструменти управління
1) Зниження операційних витрат - Скорочення персоналу - Зменшення компенсацій працівникам - Заморожування заробітної плати / або зниження темпів її зростання - Заморожування найму на роботу - Зменшення працездатності через їх виснаження - Ініціювання дострокового виходу на пенсію - Скорочення понаднормових виплат - Відстрочка виплат до наступного року - Скорочення в усіх / найменш ефективних департаментах - Зниження адміністративних витрат - Зниження видатків на витратні матеріали, обладнання та подорожі - Ліквідація додаткових послуг (необов'язкових послуг, соціальних програм) - тримання рівня зростання видатків нижче за рівень інфляції - відтермінування обслуговування	1) Збільшення доходів - Збільшення податкових надходжень за рахунок збільшення ставок / баз оподаткування - Зміна структури податків - Збільшення місцевих зборів або ліцензій - Продаж активів - Використання накопичених надлишків за попередні роки, зниження надлишків - Запозичення - Додавання міжурядових доходів 2) Підвищення продуктивності - Удосконалення управління - Зміна внутрішніх структур - Поліпшення технологій економії праці 3) "Скорочення" повноважень / обов'язків - Зсув обов'язків до інших урядових підрозділів - Укладення контрактів на надання послуг з іншими адміністративними одиницями - Укладення контрактів на надання послуг з представниками приватного сектору - Запровадження угод про закупівлі

Стратегії витрат	Стратегії доходів та інструменти управління
основного капіталу 2) Зниження капітальних витрат - Заморожування капітальних видатків на нові капітальні проекти - Відкладення несуттєвих капітальних проектів 3) Скорочення участі у грантових програмах що вимагають місцевих внесків.	

Джерело: Davey (2012), Walzer et al. (1991), and Wollmann (1980).

Як стає зрозумілим з таблиці 3, партиципаторний бюджет є інструментом, вразливим до будь-якого виду фінансової кризи. Особи, що приймають рішення, у першу чергу скорочують саме такі вразливі інструменти, оскільки відсутній потужний суспільний запит на їх збереження, незважаючи на кризу.

Семінарське заняття

Під час семінару студенти повинні:

- a) обговорити переваги і недоліки партиципаторного бюджету (тобто його потенційні переваги, обмеження реалізації, а також потенційні ризики)
- б) навчитися складати матрицю загроз / ризиків
- с) обговорити різні моделі бюджетів участі.

Вправи:

Пропонується кілька вправ для студентів:

- 1) проаналізувати українські правові норми щодо складання бюджету участі
- 2) проаналізувати і обговорити український досвід бюджетів участі
- 3) обговорити основні обмеження, а також вигоди від реалізації бюджетів участі в Україні
- 4) підготувати пропозицію щодо партиципаторного бюджету в вигаданому українському місті/містечку, і спробувати скласти матрицю потенційних ризиків.

Посилання

Allegretti, G. – Herzberg, C. (2004): “Participatory Budgets in Europe: Efficiency and Growing Local Democracy.” Amsterdam: TNI briefing series 2004/5, 3-23.

Brusis, M. – Ochmann, C. (1996): “Mittel- und Osteuropa auf dem Weg in die Europäische Union.” In: Weinenfeld, W. (ed.). Mittel- und Osteuropa auf dem Weg in die Europäische

- Union. Bericht zum Stand der Integrationsfähigkeit. Gütersloh: Verlag Bertelsmann Stiftung, 9-27.
- Coleman, S. – Götze, J. (2005): *Bowling Together: Online Public Engagement in Policy Deliberation*. London: Hansard Society.
- Crook, R. – Manor, J. (2000): *Democratic Decentralization*. Operations Evaluation Department Working Paper. Washington: World Bank.
- Davey, K. (2012): *Local Government in Critical Times: Policies for Crisis, Recovery and a Sustainable Future*. Strasbourg: Council of Europe.
- De Sousa Santos, B. (1998): "Participatory Budgeting in Porto Alegre: Toward a Redistributive Democracy." *Politics and Society* 26(4), 461-510.
- Ebdon, C. – Franklin, A. L. (2006): "Citizen Participation in Budgeting Theory." *Public Administration Review* 66(3), 437-447.
- Elsenhans, H. – Kulke, R. – Roschmann, C. (2005): "Globalization and Administrative Reforms in Germany: The New System of Management as an Application of New Public Management Theory and the Crisis of the Welfare State." In: Jain, R. B. (ed.). *Globalization and Good Governance: Pressures for Constructive Reforms*. New Delhi: Deep & Deep Publications, 61-102.
- Fung, A. (2006): "Varieties of Participation in Complex Governance." *Public Administration Review* 66(1), 66-75.
- Fung, A. – Wright, E. O. (2001): "Deepening Democracy: Innovations in Empowered Participatory Governance." *Politics and Society* 29(1), 5-41.
- Ganuzza, E. – Frances, F. (2011): "The Deliberative Turn in Participation: The Problem of Inclusion and Deliberative Opportunities in Participatory Budgeting" *European Political Science Review* 4(2), 283-302.
- Geissel, B. (2009): "How to Improve the Quality of Democracy. Experience with Participatory Innovations at the Local Level in Germany". *German Politics and Society* 93(27), 51-71.
- Goldfrank, B. (2007): "Lessons from Latin American Experience in Participatory Budgeting." In: Anwar Shah (ed.). *Participatory Budgeting*. Washington: World Bank, 91-121.
- Krenjova, J. – Raudla, R. (2013): "Participatory Budgeting at the Local Level: Challenges and Opportunities for New Democracies." *Halduskultuur – Administrative Culture* 14(1), 18-46.
- Manor, J. (1999): *The Political Economy of Democratic Decentralization*. Washington: World Bank.

- Rodgers, D. (2010): “Contingent Democratisation? The Rise and Fall of Participatory Budgeting in Buenos Aires.” *Journal of Latin American Studies* 47(1), 1-27.
- Rodgers, D. (2007): “Subverting the Spaces of Invitation? Local Politics and Participatory Budgeting in Post-Crisis Buenos Aires.” In: COELHO, V. S. P. (ed.). *Spaces for Change: The Politics of Participation in New Democratic Arenas*. London: Zed, 180-200.
- Sedmíhradská, L. (2011): “Local Government Finance in the First Year of the Economic Crisis.” In: Sedmíhradská, L. – Bobcheva, N. – Lados, M. (eds.). *Local Government Finance in Time of Crisis: An Early Assessment*. Bratislava: NISPAcee, 9-22.
- Selee, A. D. – Tulchin, J. S. (2004): “Decentralization and Democratic Governance: Lessons and Challenges.” In: Oxhorn, P. – Selee, A. D. – Tulchin, J. S. (eds.). *Decentralization, Democratic Governance, and Civil Society in Comparative Perspective: Africa, Asia, and Latin America*. Washington: Woodrow Wilson Center Press, 295-319.
- Shah, A. (1994): *The Reform of Intergovernmental Fiscal Relations in Developing and Emerging Market Economies*. Washington: World Bank.
- Souza, C. (2001): “Participatory budgeting in Brazilian cities: limits and possibilities in building democratic institutions.” *Environment & Urbanization* 13(1), 159-184.
- Šević, Ž. (2006): “Prologue: Building the Capacity (to Govern Financially).” In: Šević, Ž. (ed.). *Local Government Financial Capacity Building in Transition Countries. Selected Country Studies*. Bratislava: NISPAcee, 5-9.
- Wampler, B. (2007): “A Guide to Participatory Budgeting.” In: Anwar Shah (ed.). *Participatory Budgeting*. Washington: The World Bank, 1-55.
- Willmore, L. (2005): “Civil Society Organizations, Participation and Budgeting.” In: *Citizen Participation and Pro-poor Budgeting*. New York: United Nations.
- Walzer, N. ET AL. (1991): “Choosing Fiscal Austerity Strategies.” In: Mouritzen, P. E. (ed.). *Managing Cities in Austerity: Urban Fiscal Stress in Ten Western Countries*. London : Sage.
- Wollmann, H. (1980): “Local Government Strategies to Cope with Fiscal Pressure.” In: Levine, C. H. – Rubin, I. (eds.). *Fiscal Stress and Public Policy*. Beverly Hills: Sage, 231-248.

Додаток 1

Souza, C.: Participatory budgeting in Brazilian cities: limits and possibilities in building democratic institutions. - [http://www.ucl.ac.uk/dpu-](http://www.ucl.ac.uk/dpu-projects/drivers_urb_change/urb_governance/pdf_part_budg/IIED_Souza_Budgeting_Brazil.pdf)

[projects/drivers_urb_change/urb_governance/pdf_part_budg/IIED_Souza_Budgeting_Brazil.pdf](http://www.ucl.ac.uk/dpu-projects/drivers_urb_change/urb_governance/pdf_part_budg/IIED_Souza_Budgeting_Brazil.pdf)

Додаток 2

Wampler, B.: A guide to participatory budgeting. -

http://www.partizipation.at/fileadmin/media_data/Downloads/themen/A_guide_to_PB.pdf

Кейс-стаді 1: Партиципаторні бюджети у Словаччині: досвід Братислави і Ружомберока

Даніель Клімовський

Витоки проблеми

Деякі вчені називають партиципаторний бюджет «бюджетом для незаможних» або «інклюзивним бюджетом». Завдяки партиципаторному бюджету до спільної розробки політики залучаються навіть ті, хто у той чи інший спосіб з неї виключений, наприклад, молодь, мешканці без національного громадянства, члени тих або інших сегрегованих чи малозабезпечених верств суспільства. Для інших вчених партиципаторний бюджет є інструментом подальшої громадянської освіти, який не тільки поліпшує обізнаність жителів з громадських питань і питань вироблення політики, а й підвищує впевненість у власних силах тих жителів, які зазвичай знаходяться на периферії суспільства (скажімо, членів якихось маргінальних або вразливих груп) і які традиційно не прагнуть до будь-яких політичних посад (наприклад, Ebdon, Franklin, 2006, Rodgers, 2010, Souza, 2001).

Як правило, виділяють кілька етапів партиципаторного бюджетування, а саме:

- 1) визначення пріоритетів відповідної громади;
- 2) розробка конкретних проектів / програм (з експертною допомогою чи без неї);
- 3) вибір проектів / програм, які будуть фінансуватися (шляхом голосування або в інший спосіб);
- 4) реалізація вибраних проектів / програм (Wampler, 2007).

Партиципаторний бюджет було винайдено і розвинуто в Порто Алегрі (Бразилія), пізніше він поширився не тільки по всій Латинській Америці, а й по інших частинах світу, особливо у Північній Америці, Європі та Азії. Реалізація моделі Порто Алегрі в більшості країн Центральної і Східної Європи, може бути, на думку Крејнова і Рудла (2013), особливо складною, оскільки ця модель передбачає наявність політично активного населення і політиків, готових делегувати йому значні повноваження щодо прийняття рішень. Зважаючи на відносну слабкість громадянського суспільства в країнах ЦСЄ, бачиться доцільним починати запровадження партиципаторних бюджетів у цьому регіоні з непрямої (консультативної, рекомендаційної) участі громадян та консультацій щодо розподілу публічних фінансів (головним чином тому, що ці моделі передбачають участь місцевих чиновників, що робить весь процес менш «загрозливим» для виборних посадових осіб та адміністрації). У той же час можна стверджувати, що, через очевидну слабкість громадянського суспільства в країнах ЦСЄ, партиципаторний бюджет можна

розглядати також як зрозумілий і спеціалізований інструмент розвитку громадянського суспільства. Рішення щодо розподілу бюджету являтимуть собою чіткі і конкретні орієнтири для обговорення і, отже, пропонуватимуть чітко окреслені можливості для організацій громадянського суспільства висловлювати свою думку на місцевому рівні. Крім того, партиципаторний бюджет може стати рушієм вдосконалення навичок лідерів місцевого самоврядування щодо застосування механізмів участі громадян. Аналогічно і для місцевих жителів процедури партиципаторного бюджетування можуть стати успішною "школою становлення громадян", навчання їх реалізації «права голосу» і «права вибору» у вирішенні питань місцевого значення, як це відбувалось у Латинській Америці (див. Wampler 2000; Willmore 2005).

Незважаючи на те, що європейські практики бюджетів участі беруть своє коріння в оригінальній моделі Порто Алегрі, в Європі були розроблені кілька різних підмоделей партиципаторного бюджетування (таблиця 1).

Таблиця 1: Найбільш поширені моделі партиципаторних бюджетів в Європі

	Порто-Алегрі, адаптована для Європи	Непряма участь («близькість участі», рекомендаційна)	Консультації з розподілу публічних фінансів	Участь громади у складанні бюджету	Участь багатьох зацікавлених сторін
Орган прийняття рішення	Рада, що складається з делегатів яких обрали мешканці	Місцева адміністрація	Місцева адміністрація	Комітет, що складається з представників місцевої влади і неурядових організацій, державних установ	Комітет, що складається з представників місцевої влади і неурядових організацій, державних установ, приватного сектору
Участь	Методи відбору учасників				
	Самообрання	Самообрання	Випадко-вий вибір	Цільове обрання	Цільове обрання
	Масштаб участі				
	поодинокі активні мешканці	поодинокі активні мешканці	«прості» мешканці	організовані мешканці	організовані мешканці разом з приватними підприємствами
	Механізми участі				
	Відкриті зустрічі на рівні кварталу чи околиці, делегати на міському рівні	Відкриті зустрічі на рівні кварталу, околиці, міста	Відкриті зустрічі або форуми мешканців на міському рівні	Різноманітні види зустрічей на рівні кварталу, околиці, делегати на міському рівні	Закриті зустрічі на міському рівні
Обговорення	Предмет обговорення				
	Публічні інвестиції	Мікро-місцеві публічні інвестиції або	Загальний бюджет або пропозиції	Конкретні громадські проекти	Конкретні проекти, що фінансують-ся

	Порто-Алегрі, адаптована для Європи	Непряма участь («близькість участі», рекомендаційна)	Консультації з розподілу публічних фінансів	Участь громади у складанні бюджету	Участь багатьох зацікавлених сторін
		загальні орієнтири політики міста	послуг		за рахунок публічного / приватного партнерства
Можливості мешканців					
	Встановлювати пріоритети	Слухати, спостерігати, висловлював-ти пріоритети	Слухати, спостерігати, висловлювати пріоритети	Висловлювати, встановлювати пріоритети	Висловлювати, встановлювати пріоритети
Формалізованість процесу					
	Проекти ранжуються за критеріями розподілу, справедливості, формалізованих правил	Немає ранжування інвестицій або дій, правила неформальні	Немає ранжування послуг, можливе ранжування пріоритетів, швидше неформальні правила	Проекти ранжуються, правила формалізовані	Проекти ранжуються, правила формалізовані
Наділення громадян повноваженнями	Прийняття рішень	Консультації	Консультації	Партнерство у врядуванні	Партнерство у врядуванні
Контроль і моніторинг здійснюються	Радою, що складається з делегатів, обраних мешканцями	Місцевою владою	Місцевою владою	Місцевою владою + донорами	Місцевою владою + донорами

Джерело: Krejnova and Raudla 2013.

Приклад Братислави

Братислава розташована у південно-західній частині Словаччини, всього у 50 км по прямій від столиці Австрії, Відня. Кількість її жителів перевищує 400 тисяч, і, як столиця Словацької Республіки, це головний політичний, адміністративний, економічний і культурний центр країни.

Ініціатором впровадження партиципаторного бюджету в Братиславі була громадянська асоціація «Утопія». Кілька років тому ця асоціація почала переговори з міською владою, і досить скоро була публічно підтримана мером. Як результат, у співробітництві з визначеним управлінням міської влади вона ретельно розробила пропозиції щодо реалізації цієї інновації і бюджет участі було втілено. Хоч процедура його реалізації була досить заплутаною, сам факт запровадження інтенсивно експлуатувався у передвиборній кампанії мера у 2014 році. Втім, мера не переобрали, і цей пост обійняла нова людина. Але, незважаючи на репутацію відкритої людини і про-громадсько-орієнтованого політика, він, за підтримки кількох депутатів міської ради і міських посадовців, вийшов з

ідеєю припинити практику партиципаторного бюджетування. У той час як опоненти цієї пропозиції намагалися захистити подальше застосування бюджету участі, голос її прихильників переважав, і практику складання бюджету участі в Братиславі було припинено.

Що стосується практичного досвіду, то пілотний проект був реалізований в столиці в 2011 році. Було визначено п'ять сфер, в яких заявники могли представити свої проекти / ідеї проектів, а саме: зелене місто, культура, міський транспорт, підтримка літніх людей, молодіжна політика. Протягом наступного – 2012 – року, міська рада виділила 30.000 євро на реалізацію проектів бюджету участі. Ця одноразова сума була далекою від обіцянки мера присвячувати 1% від загального бюджету столиці на бюджет участі. Насправді, вона становила менше, ніж 0,015%, й ініціатори запровадження бюджету участі були розчаровані. Оскільки вони використовували недостатність одноразової суми як основне пояснення низького суспільного інтересу до бюджету участі, місто збільшило одноразову суму на наступні два роки до 46.000 євро щороку. З одного боку, це можна розцінювати як позитивний крок, з іншого боку, це все одно лише близько 0,020% від загального міського бюджету. Хоча столична влада намагалася просувати цей інноваційний захід, це не принесло видимих результатів. Щороку він в середньому привертав увагу тільки 260 активних громадян (тобто тих, хто прийшов з власними пропозиціями та / або які проголосували за пропозицію). Пізніше факт пасивності громадян був використаний як основна причина, чому нерозумно продовжувати партиципаторний бюджет в столиці.

Приклад Ружомберока

Ружомберок з його населенням менше 30 тисяч жителів належить до групи великих міст Словаччини. З політичної та адміністративної точок зору це районний центр, з економічної точки зору його також можна охарактеризувати як центр невеликого регіону.

Впровадження партиципаторного бюджету в Ружомбероку було схоже на відповідний процес у Братиславі. Водночас, порівнюючи обидва випадки, варто зазначити кілька відмінних і важливих моментів. По-перше, впровадження партиципаторного бюджету в Ружомбероці започатковано на один рік пізніше. По-друге, перший рік (2012) був витрачений міською владою на підготовку процесу та інформування громадян. І по-третє, в процес були залучені не тільки мешканці, а й місцеві підприємства та їх власники (тобто лідери місцевого бізнесу).

У 2013 році на бюджет участі у місті Ружомберок було виділено всього 5.000 євро (близько 0,03% від загального місцевого бюджету). Незважаючи на те, що ця одноразова

сума видається замалою, завдяки високому рівню залучення та волонтерства громадян була реалізована низка місцевих активностей. Крім того, було застосовано мультиджерельний підхід до фінансування проектів, а місцеві підприємці забезпечили додаткові ресурси (більшість з них у т. зв. натуральній формі участі). Наступного року місцева влада вирішила потроїти одноразову суму для бюджету участі (тобто вже 15.000 євро, це близько 0,08% міського бюджету). Це рішення привернуло ще більше уваги громадян. Якщо в 2013 році були активні близько 340 громадян (які прийшли з власними пропозиціями та / або голосували за запропоновані пропозиції), то 2014 року таких активних громадян налічувалось близько 460. У підсумку, міська влада продовжує підтримувати бюджет участі й очікується, що у найближчі роки ця інновація також буде використовуватися в місті.

Уроки, що варто винести з прикладів

Тут представлені два випадки. Випадок Братислави демонструє, як брак політичної волі керівництва міста, що супроводжується пасивністю громадян, призвели до швидкого припинення інноваційного проекту. На відміну від цього, ситуація у місті Ружомберок є прикладом багатостороннього співробітництва із запровадження інновації. Незалежно від невеликого розміру початкової суми, яка була виділена для партиципаторного бюджету, ініціатори цього заходу змогли зацікавити як громадян, так і місцевих підприємців у запровадженні інновації, а також переконати місцеві органи влади більш серйозно ставитись до цього питання і збільшити суму для бюджету участі.

Крім того, політичний вплив також видається важливим фактором успіху. Новий мер Братислави мав інші пріоритети, а також інше розуміння ефективності використання бюджету, тому з політичної точки зору він не був прихильником бюджету участі в столиці. Цей досвід може привести нас до висновку, що будь-яка інновація, яка може бути впроваджена в системі місцевого самоврядування, в значній мірі залежить від політичної підтримки.

Посилання

- Allegretti, G., Herzberg, C. (2004): Participatory Budgets in Europe: Efficiency and Growing Local Democracy. Amsterdam: TNI briefing series 2004/5, 3-23.
- De Sousa Santos, B. (1998): Participatory Budgeting in Porto Alegre: Toward a Redistributive Democracy. *Politics and Society*, 26(4): 461-510.

- Ebdon, C., Franklin, A. L. (2006): Citizen Participation in Budgeting Theory. *Public Administration Review*, 66(3): 437-447.
- Fung, A., Wright, E. O. (2001): Deepening Democracy: Innovations in Empowered Participatory Governance. *Politics and Society*, 29(1): 5-41.
- Ganuza, E., Frances, F. (2011): The Deliberative Turn in Participation: The Problem of Inclusion and Deliberative Opportunities in Participatory Budgeting. *European Political Science Review*, 4(2): 283-302.
- Krenjova, J., Raudla, R. (2013): Participatory Budgeting at the Local Level: Challenges and Opportunities for New Democracies. *Halduskultuur – Administrative Culture*, 14(1): 18-46.
- Rodgers, D. (2010): Contingent Democratisation? The Rise and Fall of Participatory Budgeting in Buenos Aires. *Journal of Latin American Studies*, 47(1): 1-27.
- Souza, C. (2001): Participatory budgeting in Brazilian cities: limits and possibilities in building democratic institutions. *Environment & Urbanization*, 13(1): 159-184.
- Willmore, L. (2005): Civil Society Organizations, Participation and Budgeting. In: *Citizen Participation and Pro-poor Budgeting*. New York: United Nations.
- Wampler, B. (2007): A Guide to Participatory Budgeting. In: Anwar Shah (ed.): *Participatory Budgeting*. Washington: The World Bank, 1-55.

Кейс-стаді 2: Партиципаторний бюджет у м.Лодзі (Польща) і м.Чернігові (Україна)

Наталія Гринчук

Вступ

По-перше, ми повинні визначитися із поняттям «бюджет участі». Це відносно новий термін в розвитку лексики що походить з експерименту, який був розпочатий в Порту-Алегрі в 1989 році, і в нашому епосі Інтернету, можливо, немає кращого способу, щоб показати його найбільш загальноприйняте значення, ніж процитувати статтю з Вікіпедії: «Партиципаторний бюджет – демократичний процес дискусії та прийняття рішень, в якому кожна мешканка і мешканець населеного пункту вирішує, в який спосіб витратити частину муніципального бюджету.

Найчастіше він твориться через використання таких знарядь, як визначення пріоритетів щодо муніципальних видатків самими членами спільноти, вибір бюджетних делегатів – репрезентантів місцевих спільнот, технічна підтримка з боку муніципальних радників, місцеві та регіональні збори з метою обговорення та голосування пріоритетних видатків, а потім втілення ідей, що мають безпосередній вплив на якість життя мешканців».

Застосування теорії на практиці

Дослідження, а також практика міст, які використовують цю форму прямої демократії (демократії прямої участі, демократії співучасті), вказують, що вона своїм наслідком має рівніший поділ публічних ресурсів, вищу якість життя, більше задоволення з публічних послуг, більшу прозорість і вірогідність органів державної влади, активнішу участь громадян (особливо соціальних маргіналів) у громадському житті (Blair H., 2002).

Цілі дослідження кейсу

Ці, наведені нижче, два випадки по суті охоплюють весь спектр того, що є можливим при складанні бюджету участі.

Польща: партиципаторний бюджет у м. Лодзь

Ідея впровадження бюджету участі в Лодзі виникла у місцевих громадських організацій. Основи були закладені з ініціативи однієї з громадських організацій з Лодзі, яка ще в 2011 році організувала кампанію «Жителі Лодзі мають голос». Жителі п'яти житлових районів могли запропонувати, описати і вибрати інвестиційний проект, який буде реалізований в їх місцевій спільноті за рахунок коштів так званих місцевих рад - допоміжних підрозділів

міського самоврядування. Позитивний ефект від ініціативи отримав визнання міських властей, які вирішили реалізувати партиципаторний бюджет в Лодзі в ширшому масштабі. Рік по тому 16 травня 2012 року міська рада одногосно прийняла резолюцію, щодо запровадження бюджету участі в Лодзі (Skórzak B., Salata-Kochanowski P., 2015).

Однією з основних цілей мерії Лодзі при впровадженні партиципаторного бюджету було залучення жителів, задля цього було прийнято рішення максимально спростити представлення проектів. Була розроблена проста форма проекту у додатку до рішення мерії, і люди були проінформовані про те, що спочатку необхідно зібрати 15 підписів підтримки за проект. Крім того, на відміну від класичних виборів, право голосу було дано тим, хто проживає фактично, а не на основі їх офіційного місця проживання в Лодзі. Це збільшило участь у партиципаторному бюджеті.

Проекти були обрані прямим голосуванням жителями, без будь-яких посередницьких організацій, які могли би голосувати від їхнього імені. Мета полягала в тому, щоб узаконити бюджетування на основі широкої участі і підвищити участь жителів. Для підвищення рівня знань про партиципаторний бюджет було прийнято рішення задля його просування здійснити інформаційно-просвітницьку кампанію, що була організована і проведена громадською організацією, обраною за конкурсною процедурою.

Партиципаторний бюджет передбачав два етапи. Перший з них був з квітня по червень 2013 року і був спрямований на підготовку жителів Лодзі подати пропозиції щодо бюджету участі. Були 36 зустрічей з місцевими громадами і 4 дослідження-прогулянки. У той же час було відкрито спеціальний консультативний центр для розробки додатків і веб-сайт, присвячений партиципаторному бюджету.

Другий етап реалізації партиципаторного бюджету запроваджувався після підготовки людей до голосування. Він був реалізований НУО разом міською управою Лодзі. Промоційна і інформаційна кампанія включала в себе 6 зустрічей з місцевими мешканцями, інформацію було розміщено в публічному просторі на 70 інформаційних табло, постерах, на громадських будинках, у безкоштовній газеті про партиципаторний бюджет, надрукованій в 30000 екземплярах, а також на кінець про можливість голосувати через Інтернет. Крім того, однією з ключових активностей мерії була ініціатива «від дверей до дверей» за участю представників міської влади і адміністрації. Волонтери відвідували місцеві громади і представляли пропозиції, надані в партиципаторний бюджет від локальних околиць. Інші види активностей мерії включали: конференції для ЗМІ, зустрічі мера з адміністрацією, теле- і радіо- оголошення, що рекламували партиципаторний

бюджет, листівки, плакати та інформаційні буклети. В автобусі також був блок інформації щодо мобільного голосування (Skórzak B., Salata-Kochanowski P., 2015).

На бюджет участі для місцевих жителів у Лодзі в 2014 році змогли виділити 20 мільйонів злотих. Сума була збільшена до кінця року додатково на 10 млн злотих. Це була найбільша частка бюджету участі в загальній структурі витрат бюджету і одна з найвищих сум на душу населення в Польщі.

Тим не менш, ми повинні підкреслити, що успіх партиципаторного бюджету не слід вимірювати лише його розміром, не звертаючи уваги на залученість місцевих жителів, що є основною метою запровадження цього інструменту.

На цьому тлі варто підкреслити, що всі жителі старше 16 років мають право голосувати. Важливо також, що особи без постійного місця проживання також можуть взяти участь в голосуванні. Наприклад студенти, які тимчасово проживають в Лодзі також можуть прийняти рішення про те, як виглядатиме і функціонуватиме місто. Повноваження щодо прийняття рішень були спрямовані до більш широкої групи, що також сприяє розширенню можливостей молодших груп жителів.

До першого партиципаторного бюджету в Лодзі в результаті надійшло 908 пропозицій і 759 з них отримали позитивні рекомендації. Решта з них були або несумісними з правилами бюджету або були зняті авторами. Більшість пропозицій з позитивною рекомендацією, 168, розглядалися як загальні міські проекти. Більшість районних проектів надійшли з районів *Waluty* і *Gorna* – по 132, далі - *Polesie* і *Widzew*, по 120 кожен, і найменше - від центрального району *Srodmiescie* - 87.

Проекти мешканців, запропонованих в Лодзі, представили 0,13% від загальної чисельності населення, це кращий результат в 2013 році у Польщі [8]. В інших містах, які використовують партиципаторний бюджет, частка участі громадян була в середньому в два рази менше.

Представлені пропозиції можуть бути розбиті на групи бенефіціарів. Велика частина запропонованих проектів була адресована великим цільовим групам, наприклад, ремонт тротуару, проїзної частини або будівництво спортивних майданчиків. Друга група включала проекти, спрямовані на вузьку групу бенефіціарів. Більшість з них включали підтримку шкіл і проекти полягали в модернізації спортивних залів, шкільних майданчиків, а також різні освітні ініціативи, такі як класи «Що ви знаєте про Лодзь» або розвиток мультимедійних навичок у літніх людей в денному центрі догляду.

У публічних консультаціях щодо складання партиципаторного бюджету взяли участь в цілому 806 осіб. Середня кількість обслуговуючого персоналу однієї консультаційної наради становила 17. Загалом консультації по бюджету участі представляли майже 80% всіх публічних консультацій, проведених в Лодзі в 2013 році.

Послугами спеціалізованого консультативного центру, який допоміг проекту програми, безпосередньо скористалися 121 людина, 164 отримали консультації по телефону і 202 прислали свої питання по електронній пошті. Консультативні послуги також пропонувалися протягом 6 «польових візитів».

Для полегшення локального доступу жителів до інформації, був запущений веб-сайт партиципаторного бюджету. За його статистикою, з 1 травня по 1 жовтня 2013 року на сайті було зафіксовано в загальному 437,888 відвідувань із середнім часом, витраченим на одну людину 4 хв 29 сек.

Під час рекламної кампанії партиципаторного бюджету і коли були представлені самі проекти, з'явилось занепокоєння, що цей процес може бути підвладним ідеям обмежених, але добре організованих груп бенефіціарів, наприклад, шкіл, які можуть легко зібрати підписи батьків. Ці проблеми не були підтвержені результатами голосування, де більшість проектів, що перемогли були адресовані великим цільовим групам.

Один з них стосувався міських WiFi мереж (вартість 0,5 млн злотих, 12,127 голосів), регенерації двох парків і установки освітлення в іншому. Наступний приклад широкої підтримки громадськості, проте спірний, проект міського велосипеда (PLN 3117, 500,00, 8,819 голосів). Ідея збіглася з планами місцевої влади, яка протягом багатьох років не бажала ввести схему міського велосипеда. Хоча дуже популярний проект, був широко розкритикований тому що на нього виділялись занадто маленькі кошти, це ж, на думку велосипедного співтовариства, підірвало його функціональність.

Згадані вище проекти є великими, дорогими і найактивнішими. Проте, слід підкреслити, що більшість проектів партиципаторного бюджету стосується невеликих проектів, які, хоча і підтримувалися меншим числом прихильників, були затверджені, оскільки їхні витрати на реалізацію були низькими. Приклад бордюру, який уповільнює рух на одній з вулиць є хорошою ілюстрацією цього. Тільки 32 голосів (верхнє число голосів в окрузі було 3737) було досить, щоб задовольнити необхідний ліміт 3 млн злотих для даного району.

Деякі жителі скаржилися, що окремі проекти включені до партиципаторного бюджету, не були прогоджені з локальними общинами. Прикладом було перетворення вулиці 6

Серпня, яка перетинає пішохідну Пьотрковську (головна вулиця в місті) в так званій woonegf, тобто простір, де трафік є спокійним для велосипедистів і пішоходів. Міська влада планувала активізувати автомобільний рух на цій вулиці, але скоординувала свої плани за підсумками голосування по партиципаторному бюджету, до якого був включений даний проект.

Головним недоліком першого року була відсутність координації подібних проектів, наприклад, дві ідеї стосувалися нічного розкладу громадських автобусів. В даний час вони йдуть щогодини по буднях. Одним з проектів, пропонувалося що вони повинні йти регулярно кожні півгодини з 22:30 до 04:30 протягом усього тижня.

Другий проект, запропонував що їм не слід рухатися на регулярній основі щопівгодини, а тільки до 01:00 ранку. Відсутність координації «потягнули голоси вниз» і проекти не були затвержені. В останні години голосування сервер веб-сайту, на якому жителі могли голосувати за проекти був перевантажений. Організатори партиципаторного бюджету не очікували, що так багато людей голосуватимуть у дві останні години і вважали, що час для інтернет-голосування співпадатиме з робочими годинами офісу, тобто до 16.00.

Незважаючи на такі проблеми, партиципаторний бюджет був схвалений мешканцями в якості альтернативної форми прийняття рішень про місто. Це підвищило інтерес до міської політики і досить швидко було прийнято рішення продовжити цю ідею в наступні роки.

У 2015 було подано 84 проектів (з них 72 внутрішньорайонних), за які голосувало 135,000 чоловік. 30% з них голосувало в друкованому вигляді та 70% в електронному. Основна тематика поданих проектів - спорт, відпочинок, школи.

Сьогодні чи не найбільших масштабів серед польських міст даний процес досяг саме у місті Лодзь. Зокрема, на підтвердження цих слів, можна навести наступні факти: «2013 році на потреби громадського бюджету було виділено 20 млн. злотих, у 2014 році ця сума зросла до 40 млн. злотих, а до 2018 року міська влада дала обіцянку збільшити відповідні асигнування з міського бюджету до 100 млн. злотих»

Україна: м.Чернігів

Україна має завдячувати Польщі впровадженню інструменту партиципаторного бюджетування. Ініціатором запровадження громадського бюджету в м.Чернігів та ще кількох містах України в 2015 році виступила Фондація українсько-польської співпраці ПАУСІ. У квітні 2015 у Чернігові Фондація ПАУСІ із залученням експертів з м.Варшави і м.Лодзь провела серію семінарів та організувала стажування в Польщі для посадових осіб

Чернігівської міської ради й громадських активістів. Після цього в м.Чернігові була створена робоча група, а в серпні 2015 року Чернігівська міська рада ухвалила Положення «Про громадський (бюджет участі) м. Чернігова».

Рішенням міської ради було передбачено виділення 4,8 млн. грн на фінансування проектів бюджету участі, що складало 1% від бюджету міста. Для Чернігова це була колосальна сума, оскільки раніше на громадські ініціативи виділялося не більше півмільйона гривень. Чернігів став одним із перших міст обласного значення (чисельність населення становить 300 тис. осіб), де впровадили громадський бюджет. Те, з якою легкістю тодішня міська влада пішла на реалізацію громадської ініціативи, мало і певне політичне підґрунтя. Процес відбувався напередодні місцевих виборів 2015 року, і ініціатива, підтримана тодішнім міським головою Олександром Соколовим, була ним та партією «Наш край» використана у передвиборчій агітації. На це, зокрема, звертали увагу спостерігачі громадянської мережі «Опора». Але так чи інакше, бюджет участі у Чернігові запрацював. Основні засади Положення про бюджет участі в Чернігові передбачають:

- загальний обсяг громадського бюджету (бюджету участі) у місті Чернігові на наступний бюджетний рік складає до 1 відсотка затвердженого обсягу власних та закріплених доходів.
- участь у проекті можуть брати громадяни України, які зареєстровані та проживають на території міста Чернігова.
- розподіл бюджету участі становить 50:50 між поточними та капітальними (стратегічними) видатками.
- для подання пропозицій та проектів необхідно заповнити відповідний бланк, додавши до нього список з підписами щонайменше 15 городян. Бланки для голосування можна отримати у пунктах голосування, або ж роздрукувати самостійно на сайті міської ради.

У 2015 році до голосування у рамках бюджету участі було допущено 56 проектів, з яких 32 стосувалися капітальних видатків, а 24 – поточних. Переможцями шляхом голосування чернігівців визначені 17 проектів, 13 – у частині поточних витрат, 4 – у частині капітальних витрат. Серед цікавих проектів переможців слід виділити наступні: створення служби соціального таксі у м. Чернігові для людей з обмеженими можливостями, створення інформаційно-культурного центру «Файнбук» у віддаленому районі міста, що передбачає надання мешканцям району основ комп'ютерної грамотності, мови, інформаційних послуг (е-урядування). Також переміг проект, що передбачав створення серії муралів в місті.

Але, на жаль, не всі гарні пропозиції перемогли. Так, проект створення сучасного скейт-парку не потрапив до переможців, хоча його ініціатори провели найкращу інформаційну кампанію. Якщо проаналізувати перелік переможців, на яких пішло найбільше коштів з бюджету, то побачимо, що це комунальні заклади міста. Так, з 4,8 млн грн, які виділялися на громадський бюджет, половину суми витратили на капітальні ремонтні роботи в чотирьох комунальних закладах. Саме за ці проекти проголосували найбільше чернігівців. Що не дивно, адже на повну силу був задіяний адміністративний ресурс. Керівництво лікарні та навчальних закладів змогли мобілізувати як своїх працівників, так і клієнтів установ. Водночас виглядає сумнівним таке витрачання коштів, виділених на партиципаторний бюджет. Проблеми в комунальних закладах міста були і ще довгий час будуть, і вирішувати їх необхідно за рахунок інших статей бюджету – які йдуть на утримання освітніх та медичних закладів. Адже ідея саме «громадського бюджету» – фінансувати інноваційні ідеї городян, які додають «родзинку» місту чи створюють комфортніші умови проживання містян (Пущенко П., 2017).

Цю проблему у використанні коштів громадського бюджету визнали як громадські активісти, так і представники міської ради. Тому в новій редакції Положення «Про громадський бюджет», яку затвердили в 2016 році, намагалися закласти запобіжники виникненню подібних ситуацій. Так, передбачається, що реалізація пропозицій та проектів за рахунок громадського бюджету може стосуватися лише об'єктів, що належать до комунальної власності міста, та є загальнодоступними для всіх мешканців міста. Тобто тепер фінансування не може стосуватися, наприклад, ідалень лікарень.

В 2016 році запровадили і ще деякі прогресивні речі в «громадському бюджетуванні», зокрема, для більшого залучення молоді до процесу, знизили вік з 18 років до 16 громадянам для подання проектних заявок та участі в голосуванні. Також збільшили термін подачі заявок та тривалість процесу голосування, передбачили можливість електронного голосування, якщо така технічна можливість з'явиться.

Окрім вказаної проблеми в запровадженні бюджетів участі є також інші .

Як відзначають аналітики, мешканці часто не уявляють вартості робіт, тому складають неадекватні бюджети проектів. Це стає причиною їх відхилення владою, відповідно – розчарування активістів.

Проблемами є достовірність голосування – чи не накручують голоси боти, чи не вигадані люди, які підписались, чи справді власноруч заповнили бланки голосування, якщо їх цілим стосом приносять з будинку чи підприємства. Крім цього, проблемною є

репрезентативність вибірки – адже голосує переважно активний середній клас. Тож як зробити так, аби підтримані проекти відповідали інтересам всіх верств жителів міста і як змусити бути небайдужими усіх – теж виклик.

Ще одна проблема – невисока проінформованість про цей інструмент. Тож на популяризацію бюджету участі треба витратити гроші, час, креатив і залучити ЗМІ.

Наприкінці 2016 році в Чернігові відбулося друге голосування в рамках громадського бюджету – городяни обирали з поміж 61 проекту. Загалом проголосувало близько 10 тисяч чернігівців. Але і вдруге гарна ідея наштовхнулася на ті ж самі граблі – більшість з запланованих коштів знову буде витрачена на бюджетні установи. У частині капітальних, власне, як і поточних, видатків – перемога за школою №33, у якій буде проведено ремонт, також витратять кошти на дизайн ландшафту навколо місцевої лікарні, відремонтують прибудинкові території, кабінети в школах, встановлять дитячі майданчики. Хоча це все мало б фінансуватися з міського чи центрального бюджетів, а не за кошти бюджету участі. Незважаючи на те, що були внесені зміни до Положення про Громадський бюджет, яким передбачено, що до участі в голосуванні допускаються лише проекти, які мають загальну доступність для всіх громадян, до конкурсу були допущені й комунальні заклади з проектами, що передбачають заміну вікон або ремонт фасаду шкіл. Головною причиною проходження таких проектів стало те, що більшу частину членів робочої групи з впровадження громадського бюджетів складають представники комунальної сфери, котрі не пропускали жодного засідання і відстоювали необхідні їм проекти (Пущенко П., 2017).

Результати

Серед переможців в частині поточних витрат в 2016 році є і цікаві проекти, наприклад, пункти європейської інформації в міських бібліотеках, стерилізація безпритульних тварин, створення групи денного перебування для дітей з інвалідністю, продовження роботи служби соціального таксі, соціальна підтримка та реабілітація інвалідів по зору, Програма «Чернігів – місто легендарних різнобарвних мостів» тощо.

Загальна сума, що запланована на реалізацію Громадського бюджету в 2018 році складає 9,6 млн грн., що у 2 рази більше ніж у 2015 році.

Новаціями нового проекту Положення є:

- поняття «капітальні видатки» та «поточні видатки» замінено на відповідні поняття «великі проекти» та «малі проекти», з метою полегшення для авторів проектів складання кошторису пропозицій;

- встановлено граничні обсяги розмірів коштів: для малих проектів – розміром до 300 тис грн (включно), для великих проектів – розміром від 300 тис грн до 1500 тис грн (включно);

- встановлено розподіл коштів від загальної запланованої суми в розмірі 75% на 25% між великими та малими проектами;

- передбачена можливість для коштів, які не було використано в частині великих проектів, бути доданими до суми коштів, передбачених на реалізацію пропозицій у частині малих проектів;

- виключена можливість самостійного роздрукування бюлетеня для голосування з сайту міської ради.

Питання

1. Ідентифікуйте основні проблеми реалізації бюджету участі.
2. Запропонуйте варіанти вирішення проблем та розробіть сценарії розвитку ситуації.
3. Проведіть колективну експертну оцінку прийняття і реалізації управлінського рішення щодо запровадження бюджету участі.
4. Запропонуйте показники відстеження результативності рішення та заходів з контролю його реалізації.
5. Порівняйте підходи до запровадження бюджету участі в цих двох містах, зазначте подібність і відмінності.

Висновки

Одним з головних переваг партиципаторного бюджету є те, що посилюється активність мешканців в територіальних одиницях. Партиципаторний бюджет покращує знання людей про те, як діють органи влади. Безсумнівно, складання партиципаторних бюджетів підвищує прозорість публічних фінансів, проекти та інвестиційні плани представляються на відкритих засіданнях і громадяни отримують більше контролю над публічними ресурсами. Це також допомагає краще розподіляти публічні ресурси і поліпшити зв'язок між міською владою, жителями та громадським сектором. Вони починають співпрацювати на кожному етапі реалізації бюджету участі.

Є також несприятливі події, пов'язані з партиципаторним бюджетом, які можуть перешкодити йому бути успішним. Однією з них є ситуація, коли до партиципаторного бюджету включаються завдання територіальної одиниці, які державні органи повинні

виконувати як пріоритети із використанням традиційних коштів місцевого бюджету (Skórzak B., Salata-Kochanowski P., 2015). Більше того, при розгляді пропонованих проєктів, деякі з них можуть бути відхилені з суб'єктивних чи ідеологічних причин. Звичайно, деякі запропоновані проєкти є неприйнятними, що може бути причиною того, що вони пізніше зазнають невдачі. Партиципаторний бюджет наражається на ризик, коли він використовується для виконання завдань, які влада робить неохоче (наприклад, учасницьке бюджетування як інструмент прикладу розвитку громадянського суспільства. Лодзь, приклад, скорочення трафіку на даній вулиці) і що строго залежить від голосування.

Таким чином, ми повинні зробити висновок, що належне виконання партиципаторного бюджету може включати великі групи мешканців в життя міста, зокрема, тих, хто раніше не залучався до публічних консультацій. Бюджет участі може перетворитися на потужний інструмент, який допомагає задовольнити потреби мешканців і має позитивний вплив на оцінку дій місцевої влади.

Посилання

Громадський бюджет - версія 1.0 для України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.pauci.org/one_news.php?id=82

Гринчук Н. М., Багінський М. С. Партиципативний бюджет – новий інструмент залучення громадян до вирішення місцевих справ / Н. М. Гринчук, М. С. Багінський // Державна служба та публічна політика: проблеми і перспективи розвитку : матеріали щоріч. Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю, Київ, 27 трав. 2016 р. / за заг. ред. А. П. Савкова, В. П. Трощинського, М. М. Білинської, С. В. Загороднюка. – Київ : НАДУ, 2016. – С. 249-252.

Партиципаторне бюджетування: інноваційний демократичний інструмент участі громадян [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.pauci.org/one_news.php?id=46.

Пущенко П. Громадський бюджет в Чернігові - перші кроки і перший досвід // Співпраця заради локальних змін: успішні практики з Польщі і України. - Видавці: Фонд «Освіта для демократії», Громадська організація «Наше Поділля». – Варшава, 2017. – 148 с.

Blair H. Participatory Budgeting and Local Governance. -

<http://icld.se/static/files/forskningspublikationer/icld-workingpaper-10-tryck-low.pdf>

Kęłowski W. (2013), Budżet Partycypacyjny. Krótka instrukcja obsługi, Instytut Obywatelski, Warsaw.

Place-based Approach to Regional Policy Polish, Slovakian and Ukrainian Youth Perspective. Selection of Proceedings. - <https://www.noexperiencenecessarybook.com/MQqZm/place-based-approach-to-regional-policy-katedra-gospodarki.html>

UMŁ (2013), Raport z konsultacji dotyczących budżetu obywatelskiego na 2014 rok, Lodz City Office, Lodz.

Кейс-стаді 3: Спосіб уникнути жорстких ударів на самому початку

Наталія Гринчук

Вступ

Основа громадянського суспільства формується громадянами, обізнаними про свої права та обов'язки, що беруть участь в роботі на загальне благо, здатних взяти на себе особисту відповідальність за свою долю і долю суспільства на всіх рівнях суспільного життя. Без них демократія стає чисто формальними процедурами, в той час як держава та її органи, хоча все більш і більш ускладнюються, стають безсилими і відчувають себе чужими до громадян. Дослідники теорії громадянського суспільства вважають, що для того, щоб повною мірою брати участь у суспільно-політичному житті громадяни повинні мати достатній рівень свободи, знання про суспільні явища і процедури діючі в демократичних системах, а також можливості приймати раціональні рішення і здійснювати відповідний вплив. Безсумнівно, таку довіру обнадіюють процедури складання бюджетів участі.

Бюджет участі – це інструмент прямої демократії, за допомогою якого громадяни беруть участь у прийнятті рішень щодо розподілу бюджетних коштів. В Україні, в останні два роки розпочався бурхливий процес їх формування в містах, він має різні назви: бюджет участі, учасницький бюджет, громадський бюджет, партисипативний бюджет.

Застосування теорії на практиці

Однак, складання бюджетів участі не є простим інструментом для використання. Виходячи з джерел, зазначених нижче (Wampler, 2007, Krenjova, Raudla, 2013, Martela, 2005, Markowska-Vzducha, 2013), щодо як міжнародного, так і польського досвіду, можна виділити основні перешкоди на шляху ефективної реалізації бюджету участі. Одним з них є необхідність забезпечення широкої участі місцевої громади, так що жодна соціальна група не виключається і у публічному обговоренні не домінує одна або кілька груп. Справді, складання бюджетів участі розглядається як інструмент, що дозволяє виключеним групам, наприклад найбіднішим верствам населення, вести громадські обговорення бюджету (Ganuza, Frances, 2011). Широка громадська участь вимагає участі місцевих політиків, представників місцевих органів влади та місцевої громади. Різні рівні знань і суджень щодо фінансових можливостей органів місцевого самоврядування вимагають навичок ведення переговорів, а також ділової репутації кожною зі сторін. Іншою перешкодою є страх політиків втратити свій вплив на формування бюджету,

страх, що впливає з їх переконання, що вони таким чином втрачають свою монополію на прийняття рішень у бюджетному процесі.

Цілі дослідження кейсу

Багато хто із місцевих політиків - незважаючи на їх обов'язок постійно підтримувати зв'язок з місцевою громадою - не хочуть вступати в діалог з членами спільноти, за винятком виборчої кампанії. Підготовка партисипативного бюджету повинна починатися за багато місяців до традиційної процедури складання бюджету, щоб переконатися, що є час, щоб підготувати інформацію для громадян, проводити консультації з громадськістю, а потім обрати проекти, які в кінцевому підсумку будуть включені до бюджету одиниці місцевого самоврядування. Їх реалізація, як і вигоди від бюджету участі є очікуванням місцевої громади щодо подолання можливо неадекватного устрою місцевого самоврядування. Невиконання цих очікувань може мати неприємні наслідки, тобто результат у вигляді відсутності розуміння, розчарування і недовіри громадян до влади.

Опис кейсу

Місто Івано-Франківськ розташоване на південному заході України на відстані 150-300 км від кордонів Польщі, Румунії, Угорщини, Словаччини. Територія міста - 83,73 кв.км. Чисельність населення - 252,1 тис. осіб.

Метою запровадження бюджету участі міста Івано-Франківськ, відповідно до рішення міської ради № 52-4 від 11 березня 2016 року, є розвиток демократичного суспільства і громадянської освіти, удосконалення діалогу між владою і громадою, створення та підтримка повноцінного громадського простору, вирішення соціально значущих питань, активізація жителів щодо участі у бюджетному процесі.

Складовими бюджету участі м.Івано-Франківська визначено п'ять етапів:

1. Інформаційна і промоційна кампанія.
2. Подання проектів громадянами.
3. Перевірка проектів експертами виконкому.
4. Голосування за проекти громадянами та підрахунок результатів.
5. Реалізація проектів виконкомом та оцінка процесу.

Запровадження в Івано-Франківську бюджету участі було не лише ініційоване, але й повністю здійснювалося силами виключно органів місцевого самоврядування. Не було

відкритого залучення громади, активістів, міських ініціатив та громадських організацій до процесу запровадження бюджету участі: розробки моделі, створення нормативної бази, адміністрування, експертизи поданих проектів (Вербицький І., 2016).

У Польщі ж і багатьох українських містах (наприклад, Черкасах, Полтаві, Львові, Житомирі та інших) існують координаційні ради, до яких входить порівно працівників органів місцевого самоврядування і громадських активістів. До компетенції цих рад належить розробка процедури проведення бюджету участі і розробка його нормативної бази, технічне відсіювання і затвердження результатів експертної перевірки проектів, загальний нагляд за процесом.

У 2016 році інформаційна кампанія в Івано-Франківську обмежувалася офіційним сайтом виконкому та фейсбук-сторінкою міського голови, «надсиланням інформації у місцеві ЗМІ з проханням публікації», сюжетами на телебаченні та матеріалом у часописі міської ради «Західний кур'єр». Тобто використовувалися лише традиційні канали комунікації через офіційні сторінки та ЗМІ, а відтак це мало обмежені можливості для подолання зневіри та недовіри людей до органів влади і мотивування їх пожертвувати свій час, енергію та вміння на громадські справи. І автори проектів, і звичайні громадяни скаржилися на проблеми з інформуванням про бюджет участі.

Відповідно до Положення про бюджет участі Івано-Франківська та відповідної цільової програми (основних міських нормативних документів у цій сфері), «на початку календарного року є обов'язковим проведення публічних дискусій про пріоритети розвитку міста та визначення проблем - тематики проектів», однак ні таких дискусій, ні промоційних заходів, ні взагалі яких-небудь публічних заходів в рамках бюджету участі у 2016 році не проводилося. Проведення навчань та надання допомоги авторам проектів навіть не було передбачено (Вербицький І., 2016).

Як свідчить світова практика демократичних країн потрібно проводити публічні обговорення проблем розвитку міста та пріоритетів міського бюджету загалом, виносити на публічні обговорення проекти міського бюджету та змін до нього, звіти про виконання бюджету. Необхідно також проводити публічні обговорення в рамках бюджету участі. Предметом таких обговорень мають стати процедури та правила проведення і розмір бюджету участі, пріоритетні напрямки проектів, самі проекти. Голосування є лише одним зі способів громадянської участі, який, попри переваги, має також значні недоліки. У Бразилії, на батьківщині бюджету участі, він проводиться саме у формі публічних обговорень, а не онлайн-голосувань.

Відповідно до Положення, перевірку проектів здійснює експертна група фахівців із працівників виконавчих органів Івано-Франківської міської ради, яка створюється рішенням виконкому. Положення забороняє внесення будь-яких змін в проекти без згоди авторів. Однак, у 2016 році у проекти без авторських погоджень вносилися суттєві зміни, в тому числі, зміни назви і суми проекту. Автори проектів скаржилися на непорозуміння та проблеми в комунікації з представниками виконкому, які адмініструють бюджет участі.

Що стосується авторів проектів і голосування то, подавати проекти і голосувати за них мають право повнолітні дієздатні громадяни України віком від 18 років, які офіційно зареєстровані у Івано-Франківську.

Особливих заходів для залучення груп мешканців, які традиційно виключені з бюджетного процесу, не проводилося. Бюджет участі у 2016 році використали передовсім представники політичних еліт міста, які і раніше могли лобіювати свої інтереси.

Однією з основних цілей, яку ставлять перед собою організатори бюджетів участі поза межами України, - залучення до бюджетного процесу нових, дискримінованих груп, які раніше не мали доступу до бюджету і можливостей лобіювати свої інтереси через певні бар'єри. Потрібно вживати заходів для подолання цих бар'єрів і залучення до бюджету участі соціально вразливих груп і меншин, жінок, молодих людей, дітей, людей літнього віку, людей з низьким рівнем доходів, незайнятих. Це дозволяє зменшити нерівності та соціальну напругу в суспільстві. Наприклад, у одному з міст України знизили вік голосування до 16 років, у іншому - надали право голосу для внутрішньо переміщених осіб (це особливо важливо, оскільки значна кількість осіб внаслідок зовнішньої агресії Росії на сході України та окупації Криму вимушені були покинути свої домівки і переїхати).

Положення передбачає голосування за проекти через сайт бюджету участі або самостійно в Інтернеті, або у пунктах голосування, де можна отримати перелік проектів і віддати свій голос за один з них. Однак стаціонарних пунктів голосування у 2016 році у Івано-Франківську не було. Під час голосування в Інтернеті підтвердження особи відбувалося за допомогою складних систем ідентифікації. Як результат, у голосуванні взяли участь 2089 осіб, що становить 0,83% жителів, менше планового показника (1%).

Результати

Програма бюджету участі Івано-Франківська передбачає проведення процедури голосування у 2016-2019 роках, а втілення обраних проектів – у 2017-2020 роках. 500

тисяч гривень, виділених за Програмою на бюджет участі у 2016 році, значаться за статтею «Інформаційна кампанія». У Програмі також зафіксовано виділення у 2016 році 10 тисяч гривень на «придбання програмного продукту для електронного голосування», але не передбачено коштів за статтею «Реалізація проектів-переможців». Отже, програма передбачала, що у 2016 році не буде етапу реалізації проектів, натомість буде проведена інформаційна кампанія, розроблено електронну систему голосування і проведено обрання проектів для втілення у 2017 році. Однак, насправді 2016 року не лише провели голосування і відбір проектів для наступного року, а й почали реалізовувати їх.

Проведення збору, оцінки та відбору проектів у той же рік, що і їх втілення, значно обмежує часові можливості для якісного проведення та реалізації бюджету участі. Через це багато міст проводять відбір проектів за рік до їхньої реалізації.

Якщо бюджет участі – це інструмент налагодження діалогу між органами місцевого самоврядування і громадою, то, як і будь-який інший діалог, він неможливий без довіри сторін. Основою для довіри є сумлінне виконання взятих на себе зобов'язань. Це означає, що порушення прийнятих рішень є неприпустимим. Потрібно виконувати прийняті Положення і Програму, навіть якщо вони є недосконалими і потребують поліпшення, уточнень і врахування здобутого у 2016 році досвіду.

Питання

1. Чи є/можлива у ваших містах подібна ситуація?
2. Які можуть бути негативні наслідки такої ситуації, особливо в цьому конкретному випадку, та як їх подолати?
3. Яким чином можна залучити громаду міста до адміністрування та оцінювання процесу бюджету участі?
4. Які кроки з удосконалення інформаційної компанії, обговорення та публічних заходів Ви можете запропонувати?
5. Яким чином можна передбачити залучення виключених груп?
6. Які можливі варіанти поліпшення процедури бюджетування у конкретному випадку?
7. Яким чином збільшити довіру між різними сторонами у цьому процесі та впливати на формування демократичного громадянського суспільства?

Висновки

Опис ситуації, що склалася в українському місті Івано-Франківськ показує, що поява нового інструменту залучення громадян до міського розвитку та нового джерела фінансування громадських проєктів є, безперечно, позитивним явищем. Однак, Івано-Франківськ не використовує весь потенціал бюджету участі через недосконале інформування, складність голосування, проблеми з імплементацією та відсутність залучення громади до всіх етапів бюджету участі.

Посилання

Empowerment Case Studies: Participatory Budgeting in Brazil,

www.siteresources.worldbank.org/INTEMPowerment/Resources/14657_Participatory-Budgeting-Brazil-web.pdf.

Ganuza, E., Frances, F. (2011): The Deliberative Turn in Participation: The Problem of Inclusion and Deliberative Opportunities in Participatory Budgeting. *European Political Science Review*, 4(2): 283-302.

Gorski, R. (2007). *Bez panstwa. Demokracja uczestniczaca w dzialaniu*. Krakow: Korporacja Halart. 236 s.

Keblowski, W. (2013). *Budzet partycypacyjny. Krotka instrukcja obslugi* - www.institutobywatelski.pl.

Krenjova, J., Raudla, R. (2013): Participatory Budgeting at the Local Level: Challenges and Opportunities for New Democracies. *Halduskultuur – Administrative Culture*, 14(1): 18-46.

Markowska-Bzducha Ewa. *Participatory budgeting as a stimulant for the development of civil society* - http://www.ef.umb.sk/dsr_2013/pdf/Markowska-Bzducha.pdf

Martela B. (2005) *Budzet partycypacyjny w Polsce – wdrozenie i perspektywy*. The Local Officials' Guide to Program-Based Municipal Budget Management Municipal Budget Reform Project, RTI International. - 56 p.

Вербицький І. Бюджет участі Івано-Франківська 2016: проблеми та рекомендації - <http://mistosite.org.ua/en/articles/byudzheth-uchast%D1%96-%D1%96vano-frank%D1%96vaska-2016-problemy-ta-rekomendacz%D1%96yi>

Wampler, B. (2007): *A Guide to Participatory Budgeting*. In: Anwar Shah (ed.): *Participatory Budgeting*. Washington: The World Bank, 1-55.